

ההתפעלות בשיטת חב"ד

הרב יהודה מלמד

הרגש יכול להתעורר באדם באופנים רבים ובגוונים שונים, חלקם עזים חלקם עמומים. עולם הרגש נתון על פי תהום והוא צריך בירור וזהירות רבה שלא יהפך לרועץ. העיסוק בדרכים הנכונות לעורר את הרגש קיבל עומק רב בתורת החסידות, ובפרט בחסידות חב"ד על גוניה השונים.

מבוא

תנועת החסידות החלה מהמורה הראשון שלה, הוא הבעל שם טוב שנפטר בשנת תק"כ (1760). תלמידו, המגיד ממזעריטש, המשיך את דרכו אחריו עד פטירתו בשנת תקל"ג (1773). אחד מתלמידיו הגדולים של המגיד ממזעריטש, הלא הוא בעל התניא - האדמו"ר הזקן, מייסד שיטת חב"ד, נולד בשנת תק"ה ונפטר בשנת תקע"ד (1745-1814).

בזמנו של אדמו"ר הזקן כבר היו קיימים כמה זרמים בחסידות. אחד מהם, בהנהגת תלמידו הגדול של ה'מגיד' ר' אלימלך מליזענסק, ותלמידו הגדול של ר' אלימלך הלא הוא החוזה מלובלין, הוא זרם "חסידות פולין" שהתפשטה בהמונים. ענף מיוחד בתוכה נוסד על ידי תלמידו של החוזה, ר' בונים מפשיסחא - הלא הוא החלק העמקני של חסידות פולין - חסידויות פשיסחא וקוצק, מהם נמשכו גם שיטת איז'ביצא וחסידות גור. במקום אחר צומחת חסידות ברסלב על ידי נינו של הבעל שם טוב, ר' נחמן מברסלב.

החסידות כוללת, אם כן, ארבעה זרמים עקריים: חב"ד, ברסלב, 'פולין', ובתוך חסידות פולין - ענף של חסידות פשיסחא.

עוד מזמן הבעל שם טוב התייחדה החסידות בכך שפתחה שערי פנימיות התורה לצבור הרחב ושמה דגש מיוחד על עבודה שבלב זו תפילה. גדולי החסידים עבדו את ה' לא רק בשכלם אלא גם בעולמם הרגשי, ואפילו בכח הדמיון הקרוב לחושים.

בתוכם התייחד האדמו"ר הזקן, שאמנם קבל את כל יסודות החסידות, אך קרא שלא לזנוח את עבודת השכל ואף העמיד את עבודת ההתבוננות השכלית כשרשה של עבודת השם, והדברים יפורטו ויתבססו בהמשך. מכאן נקראת שיטתו 'חב"ד' - חכמה בינה ודעת.

מכאן נעבור לפרוט הדברים, כאשר נתמקד בדמותו של החסיד ועובד ה' אותו רצה בעל התניא לעצב.

עבודת הבינוני

ספר התניא מכונה גם 'ספרם של בינוניים' כיון שהוא עוסק בעבודתו של הבינוני. הבינוני מבטא את המדרגה שרוב ישראל שייכים אליה, לעומת ה'צדיק' - מדרגה השייכת ליחידים נדירים. הצדיק הוא אדם שבטבעו משתוקק לעבודת ה' ומלחמת היצר כבר אינה קיימת אצלו כלל. לבינוני יש טבע גשמי או בהמי שמושך אותו למטה, ולעומתו נשמה אלוקית המושכת אותו למעלה, והוא נמצא במאבק מתמיד ביניהם. בעל התניא מלמד שאין אדם יכול לשנות בימי חייו אלה את טבעו. מדרגת הצדיק אינה יכולה להיות מושגת על ידי עבודת האדם, היא מתנת שמים. מי שאינו כזה לא יתיימר להיות כזה, אלא עליו להכיר בכך שכל חייו יהיו מאבק ממושך.

במאבק זה לניצחון ייחשב לאדם, אם המחשבות, הדיבורים והמעשים כולם יהיו לשם שמים ועל פי דרכה של תורה. כלומר, האדם אינו יכול לשלוט על גרעיני הרגשות שלו, אך הוא יכול לשלוט על כל החלטותיו שתהיינה כולן כראוי. אין כאן רק אופציה של הצלחה במשורר הסכני החיצוני בלבד, אלא יש כאן אפשרות להגיע למצב שהמודעות כולה תהיה מכוונת על פי רצונות הנשמה האלוקית, כי האדם מסוגל להצליח

לדחות כל פיתוי וכל תאוה, אפילו מתחום המחשבות. כלומר, האדם יכול למשול לא רק במעשיו אלא גם ברגשותיו הגלויים.¹ הבעל שם טוב לימד את דברי הזהר "אורייתא בלא דחילו ורחימו לא פרוחת לעילא",² כלומר כל לימוד וקיום מצוות ללא אהבה ויראת ה' אינו עולה למעלה. איך יכול הבינוני עובד ה' לקיים מאמר זה? כך הם דבריו של בעל התניא:

כי מי שדעתו יפה לדעת את ה' ולהתבונן בגדולתו יתברך ולהוליד מבינתו יראה עילאה במוחו ואהבת ה' בחלל הימני שבלבו להיות נפשו צמאה לה' לדבקה בו ע"י קיום התורה והמצוות שהן המשכת והארת אור אין סוף ברוך הוא על נפשו לדבקה בו ובכוונה זו הוא לומד ומקיים המצוות וכן בכוונה זו מתפלל ומברך הרי כוונה זו על דרך משל כמו נשמת המדבר שהוא בעל שכל ובחירה ובדעת ידבר...³

לדברי בעל התניא, מי שמסוגל, צריך להגיע לדחילו ורחימו - יראה ואהבה, על ידי התבוננות שכלית. כך ראוי לאדם שהוא בעל שכל ובחירה ובדעת ידבר, שלא להסתפק בהתעוררות ליבית בלבד אלא להקדים לה התבוננות שכלית. על מי שאינו עושה כך מחמת שאינו מסוגל כותב התניא בהמשך דבריו:

ומי שדעתו קצרה לידע ולהתבונן בגדולת אין סוף ברוך הוא להוליד האהבה מבינתו בהתגלות לבו וכן היראה במוחו ופחד ה' בלבו, רק שזוכר ומעורר את האהבה הטבעית המסותרת בלבו ומוציאה מההעלם והסתר הלב אל הגילוי במח על כל פנים, שיהיה רצונו שבמוחו ותעלומות לבו מסכים ומתרצה בריצוי גמור באמת לאמיתו למסור נפשו בפועל ממש על יחוד ה' כדי לדבקה בו נפשו האלהית ולבושיה ולכללן ביחודו ואחדותו שהוא רצון העליון המלובש בתלמוד תורה ובקיום המצוות כנ"ל, וגם היראה כלולה בה

1 הדברים מבוארים בפרקים יב-יד בליקוטי אמרים תניא.

2 תיקוני הזהר כה ב

3 תניא ליקוטי אמרים פל"ח

לקבל מלכותו שלא למרוד בו ח"ו ובכוונה זו הוא סור מרע ועושה טוב ולומד ומתפלל ומברך בפירוש המלות לבדו בלא דחילו ורחימו בהתגלות לבו ומוחו, הרי כוונה זו על דרך משל כמו נשמת החי שאינו בעל שכל ובחירה וכל מדותיו שהן יראתו מדברים המזיקים אותו ואהבתו לדברים הנאהבים אצלו הן רק טבעיים אצלו ולא מבינתו ודעתו וכך הן על דרך משל היראה והאהבה הטבעיות המסותרות בלב כל ישראל כי הן ירושה לנו מאבותינו וכמו טבע בנפשותינו כנזכר לעיל.⁴

לדברי בעל התניא, למי שאינו מסוגל להתבוננות שכלית מקוצר דעתו יש אופציה אחרת. הוא יכול לעורר את אהבת ה' הגנוזה בלב כל ישראל שהיא ירושה לנו מאבותינו ועוברת מדור לדור כדבר שבטבע. אהבה זו יש בכוחה לעורר אותו לקיום מצוות ולימוד תורה, ויכולה אפילו להביא אותו למוכנות למסור את נפשו על קיום התורה.

אך דא עקא, כותב בעל התניא, מדרגה זו אינה מבטאת את היותו אדם, מכיון שתכונה כגון זו יש גם לבעלי חיים שאינם מדברים. גם הם בעלי רגשות חזקים כלפי דברים הנחוצים לקיומם ורגשות הפוכים כלפי דברים המזיקים להם, אך דעת אין להם, הם אינם פועלים מתוך התבוננות, אינם בוחרים ואפילו אינם מודעים למה שהם מרגישים.

יתכן שיש בדברי בעל התניא אלה ביקורת סמויה על חסידי פולין, שעיקר עבודתם וחינוכם היה בנוי על רגשי הלב ללא התבוננות מרובה, ואומר בעל התניא שדרגה זו אמנם חיובית, שהרי סוף סוף יש כאן יראה ואהבה וקיום המצוות, אך אין כאן מדרגה שלימה, אין כאן קומה אנושית, וגם אם הדברים מובנים ומקובלים כאשר אדם אינו מסוגל אחרת, הרי שיש כאן ודאי ביקורת על מי שמסוגל ללמוד ואינו מממש יכולתו זו, שהיא עיקר האדם.

ההתפעלות אצל הבינוני

אך האם יכול הלומד המצוי להגיע להתעוררות רגשי הלב על ידי התבוננות? דבר זה אינו פשוט כלל, ועל כך כותב בעל התניא:

ובזה יובן מה שכתוב כי קרוב אליך הדבר מאד בפיוך ובלבבך לעשותו דלכאורה הוא בלבבך נגד החוש שלנו (והתורה היא נצחית) שאין קרוב מאד הדבר להפך לבו מתאוות עולם הזה לאהבת ה' באמת וכמו שאמרו בגמרא אטו יראה מלתא זוטרתא היא וכל שכן אהבה. וגם אמרו רז"ל דצדיקים דוקא לבם ברשותם. אלא דלעשותו רוצה לומר האהבה המביאה לידי עשיית המצות בלבד שהיא רעותא דלבא שבתעלומות לב גם כי אינה בהתגלות לבו כרשפי אש ודבר זה קרוב מאד ונקל לכל אדם אשר יש לו מוח בקדקדו כי מוחו ברשותו ויכול להתבונן בו ככל אשר יחפוץ וכשיתבונן בו בגדולת אין סוף ברוך הוא ממילא יוליד במוחו על כל פנים האהבה לה' לדבקה בו בקיום מצותיו ותורתו וזה כל האדם כי היום לעשותם כתיב שהיום הוא עולם המעשה דוקא ולמחר כו' כמ"ש במ"א.⁵

עולה מדברי בעל התניא שרק הצדיקים ליבם ברשותם ויש להם יכולת לעורר רגשי הלב על ידי לימוד והתבוננות שכלית, אבל האדם הרגיל אינו מסוגל לזה.⁶ כלומר, האדם יכול לא רק לעורר רגשי הלב הטבעיים אלא גם להתבונן, ולא רק להתבונן באופן תיאורטי אלא להגיע לכך שהתבוננות תשפיע על מעשיו, אך עדיין אין ביד כל אדם לעורר רגשי הלב על ידי ההתבוננות. והרי ספר זה, כמו שהזכרנו, אינו ספרם של צדיקים אלא ספרם של בינוניים. ברור גם לבעל התניא שהפסוק "כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיוך ובלבבך לעשותו"⁷ נסוב על כל בני האדם בכל הדורות ולא רק על הצדיקים. ואם כן איך אמרה תורה "כי קרוב אליך" ו"בלבבך" על כל בני האדם, כשהחוש מעיד שאינם מסוגלים

5 תניא ליקוטי אמרים פ"ז

6 עיין בהערה 9 ולפיה 'אדם רגיל' כאן הוא כל אחד מישראל שאינו צדיק ואינו צדיק גדול.

7 דברים ל, יד

להגיע להתעוררות הלב, ובלא לב אין כאן עבודת ה' ראויה כמו שהזכרנו לעיל בשם הזהר?

תשובתו של בעל התניא היא, שאמנם אין האדם המצוי יכול להגיע לאותה התעוררות רגשית. אבל יש ביד כל אדם להתבונן באופן שישפיע על מעשיו, וזה הנדרש ממנו.

וכאן יכול השואל לשאול, האם בדבריו אלו בעל התניא מתקרב אל מחנה ה' המתנגדים יותר מאשר למחנה ה' חסידים? הרי כן בדיוק טענו המתנגדים לאמור - העיקר הוא עבודת השכל וקיום המצוות ואין להשגיח יותר מדי בעולם הרגשות.

אך יש להבחין כאן הבחנה. בעל התניא מדבר על כך שכל אדם יכול להתבונן ולהגיע ליראה ואהבה ב'תעלומות לבו', אך לא ב'התגלות לבו'. כלומר יש כאן אהבת ה', אבל היא אינה מופיעה אצל אדם רגיל כרשפי אש, אך מכל מקום היא מזיזה בו משהו, היא משפיעה על מעשיו ודיבוריו ואפילו על מחשבותיו, ואין הדבר דומה כלל לשיטה המזניחה לגמרי את עבודת הלב ועושה את הלימוד לתיאורטי בלבד ואת קיום המצוות למצות אנשים מלומדה.

בפרק לט הבחנה זו מפורשת ממש. שם אומר בעל התניא שמי שמתבונן ומתוך כך עובד את השם, עולה עבודתו עד עולם הבריאה, עולם שמבטא את שרשי הנשמות, ומי שרק מעורר עצמו לאהבה טבעית בלא התבוננות עולה עבודתו עד עולם היצירה - עולם המלאכים, אך מי שעובד באופן של מצות אנשים מלומדה מתוך הרגל גרידא וללא השתתפות הלב כלל, אין עבודתו עולה כלל, וכה דבריו:

והנה שכר מצוה מצוה פירוש שמשכרה נדע מהותה ומדרגתה, ואין לנו עסק בנסתרות שהם צדיקים הגדולים שהם בבחינת מרכבה,⁸ רק הנגלות לנו שאחריהם כל אדם ימשוך לידע נאמנה מהות ומדרגת עבודת ה' בדחילו ורחימו בהתגלות לבו⁹ הנמשכות מן

8 והעבודה שלהם מגיעה עד האצילות.

9 כאן משמע שכל אדם יכול להגיע למצב שיהיו אהבה ויראה בהתגלות לבו, שלא כדבריו. אבל נראה שזה אומנם מצב שיכול להיות גם אצל בינונים אבל אין הכרח שיתרחש, ולכן בן ישראל רגיל אינו נתבע להגיע לכך, אך הוא נתבע להגיע לפחות לאהבה ויראה בגילוי במוחו ובתעלומות לבו. אם נדייק יותר נראה שיש מדרגת ביניים בין צדיק לבינוני

הבינה ודעת בגדולת אין סוף ברוך הוא מקומה ביו"ד ספירות דבריא, ועבודה בדחילו ורחימו הטבעיים שבמוחו ביו"ד ספירות דיצירה, אבל עבודה בלי התעוררות דחילו ורחימו אפילו במוחו בבחינת גילוי דהיינו לעורר האהבה הטבעית המסותרת בלב להוציאה מההעלם והסתר הלב אל הגילוי אפילו במוחו ותעלומות לבו על כל פנים, רק היא נשארת מסותרת בלב כתולדתה כמו שהיתה קודם העבודה, הרי עבודה זו נשארת למטה בעולם הפירוד הנקרא חיצוניות העולמות ואין בה כח לעלות וליכלל ביחודו יתברך שהן עשר ספירות הקדושות, וכמו שכתוב בתיקונים דבלא דחילו ורחימו לא פרחא לעילא ולא יכלא לסלקא ולמיקם קדם ה'¹⁰.

ישנה אם כן הבחנה עצומה בין מי שעובד את ה' באהבה ויראה, אפילו בתעלומות לבו בלבד, לבין מי שעובד את ה' ללא דחילו ורחימו כלל. בהמשך הדברים מדגיש בעל התניא שלא רק לימוד שלא לשמה - למטרה זרה, נחשב ללימוד ללא דחילו ורחימו, אלא אפילו לימוד של מצות אנשים מלומדה - לימוד מתוך הרגל. הבחנה זו מחזירה את בעל התניא לתוככי בית המדרש החסידי.

מתוך דברי בעל התניא אלו עולים ארבע משמעויות:

- א. יש כאן זיכוך של ההתלהבות החסידות. בחסידות חב"ד היא לא תבוא אלא מתוך התבוננות.
- ב. מאידך יש כאן החשבה של עבודת הלב. אין להסתפק רק בלימוד, אלא צריך רגש - יראה ואהבה, לפחות בתעלומות הלב.

המבוארת בפרק זה. הצדיקים הגדולים נשמתם מאצילות והשכינה מאירה בהם תמיד ללא תלות בתהליך ההתבוננות. "צדיקים" נשמתם מעולם הבריא והם מסוגלים להגיע על ידי ההתבוננות לאהבה ויראה בהתגלות הלב. שאר נשמות ישראל נשמתם מעולם היצירה והם מסוגלים להגיע בדרך כלל על ידי ההתבוננות לאהבה ויראה בתעלומות הלב ואינם נתבעים ליותר. אלא שגם בהם ישנם מצבים שזוכים ליותר מזה. שתי המדרגות האחרונות כלולות בשם בינוני על פי המינוח הכללי בספר התניא. ההדרכה לציבור המובעת בספר התניא ויותר מזה ב'בית רבי' מתייחסת לאפשרות המינימלית לפי דעתינו.

ג. יש כאן הבחנה בין הצדיקים, שמסוגלים לעורר על ידי התבוננות רגש של קדושה בהתגלות לבם, לעומת הישראלי הרגיל שאינו יכול אלא לעורר את תעלומות לבו באופן שישפיע על מעשיו.

ד. יש כאן הכרה של האדם במגבלותיו. אין הוא יכול, וזו גם אינה חובתו, שיהיה לו רגש אהבת ה' טבעי לגמרי. במה שהוא יכול עליו להתרכז ולממש את יכולתו.

למרות הסברתנו את שיטת בעל התניא וההבחנה בינה לבין התפישה הליטאית, היו כמה וכמה אדמו"רים שלא נחה דעתם משיטה זו.

תגובתם ותשובתם של חסידי פולין

בקרב חסידי פולין תפשה התעוררות הלב הגלויה והפשוטה חלק מרכזי בעבודת ה', וממילא חלה בקרבה התקוממות כלפי בעל התניא שתלה את עיקר עבודת האדם בהתבוננות ואף שלל מהאדם המצוי את האפשרות להגיע להתעוררות ליבית אמיתית. בספר 'בית רבי' שנכתב לפני כמאה שנים על ידי חסיד חב"ד¹¹ על אדמו"ר חב"ד מובאים טעונוים אלו:

הנה אחד מהרבנים מנכדי רבינו אמר שראה בספר א' קטן מאמר בשם הלאנצטער (הוא הרה"ק ר' יעקב יצחק מלובלין) מדבר דברים ולפי הנראה כוונתו עלינו חב"ד כו'... אח"כ אמר הנה הרה"ק דווילדעניק זלה"ה אמר על חב"ד המשל כמו קנה רובה (ביקס) וואס איז אנגעשלאגין עם הפולווער ועם הקוילין און דער וואס האלט קאן שיסען און ווייסט וואו שיסען נאר דער פונק פעלט כו' (היינו בחי' האהבה בהתגלות הלב זה חסר אצלם כו').¹²

11 נדפס לראשונה ברדצי"ב תרס"ב, המחבר הרב הילמן. התקופה היא תקופת נשיאותו של אדמו"ר הרש"ב, דור חמישי לאדמו"ר חב"ד.

12 בית רבי מד

יש כאן רמז לדברי ביקורת של החוזה מלובלין על חב"ד וכן ציטוט של משפט חריף כלפי עבודת חב"ד מאדמו"ר אחר שנאמר ביידיש. תרגומו הוא בערך כך: "כמו קנה רובה עם תרמילים וכדורים ואבק שריפה והוא יכול לירות ויודע איך לירות רק מחטיא את הנקודה". כלומר, יש לחב"ד רעיונות ודרכים מרשימים, אבל הם אינם מצליחים להגיע לנקודה העיקרית שהיא התלהבות הלב. יש הכל, אך העיקר חסר.

כשספרו זאת לאדמו"ר הזקן¹³ לא נבהל ולא ניסה להתגונן. וכך מסופר שם:

ואמר הרה"ק נכד רבינו שזה שאלו מכבר מרבינו נ"ע והשיב הנה כתיב ידעת היום והשבות אל לבבך שביודעת כתיב היום ובהשבות אל לבבך לא כתיב היום והיינו כי בדעת צריכים להיות מוכן עכשיו לידע איך שצריך להיות אהבה ויראה ואיך שיהיה כל מיני התבוננות וזהו כל מלאכתנו עתה להשפיע דעת בהעם ולא יהיה חסר רק והשבות אל לבבך שזה יהיה ע"י משיח צדקנו בב"א שהוא יפיח הנצוץ (אהוי"ר) בלב ועל כן לא כתיב בזה היום וזהו מלאכה קלה להמשיך מהמח אל הלב כו' אבל אותן שאינם עוסקים כעת בידיעות אלוקות יהיה משיח צריך להתחיל עמהם מא"ב כו' ואמר שלכן קוראים אותנו חב"ד כי כל עניינינו הוא להשפיע מוחין בחסידים ולא לדקדק כל כך על המידות.

רק שבזה הקפיד רבינו שיהיו החסידים שלמים (בלא"א פרום) במחשבה דבור ומעשה היינו שיהיו שלמים בחב"ד ונה"י ועל חג"ת לא הקפיד כל כך שאם יש מדות בהתגלות הלב מה טוב אבל אין זה לעכובא כל כך (עיין בתניא פרק ט"ז) ועל זה חלקו אז הקאליסקער והלעכעוויצער (ואח"כ גם השטראשעלישער כידוע) עכ"ל הרה"ק הנ"ל.¹⁴

13 הנחנו כאן ש'רבינו נשמתו עדן' שצוטט בהמשך הוא אדמו"ר הזקן שחי בתקופת החוזה (שניהם נפטרו בתקע"ז), אבל אפשר שהכוונה לצמח צדק, סבו של אדמו"ר הרשב"י שחי בתקופת מחבר הספר.

14 בית רבי מד. ד"ר רחל אליאור כתבה מחקר גדול על הנושא והקדישה פרק לנושא ההתפעלות, אך את המקור הזה לא הביאה בדבריה. ואמנם לא מודגשת אצלה מספיק תודעת היחודיות של חב"ד לעומת חסידות פולין. חלק משמעותי בויכוח שהתקיים בדור השני, נוגע לשאלה באיזה מובן חסידי חב"ד אמורים להיות שונים מהחסידות הפולנית

יש כאן חזרפה של הרעיון. לא רק שההתלהבות אינה קלה להשגה, אלא אין אפילו שאיפה להגיע למדרגה זו בזמננו (יש לציין שמדובר כאן על הבינוניים שהם 'העם'). האדם צריך לעסוק במה שבידו - השכל והמעשה = חב"ד ונה"י, ולא לשגות באשליות להשיג מה שאינו בידו - התלהבות הלב, דבר שאצל רוב בני אדם אינו תלוי בבחירה. זו מתנה שה' יתן לנו בכובא הזמן על ידי המשיח.

הדיוק בפסוק "וידעת היום" לעומת "והשבות אל לבבך", שיתקיים רק 'מחר', דומה מאוד לסוף הפסקה שהבאנו מהתניא - "היום לעשותם" לעומת "מחר לקבל שכרם".

בהמשך הדברים מביא מחבר ספר 'בית רבי' טענה נוספת כנגד ההתרכזות בהתעוררות הלב כפי שמופיעה אצל חסידי פולין:

והיינו כי הררא"ק ודעימיה היו סוברים שהעבודה תהיה רק במדות ובאמונה פשוטה לבד וריבוי ההתבוננות באלוקות אין נצרך ואדרבא רבוי הידיעה באלוקות אם לא תפעול מדות בהתגלות הלב תפסו זה לחסרון כו' אבל רבינו תפש הידיעה באלוקות לעיקר כי כיון שהמח ממולא בידיעות אלוקות ובהתקשרות ממילא נמשך כל האדם לאלוקות והוא רחוק מרע כי הרע שבלב הוא כפוף ובטל וכישן דמי כו' אבל אם תהיה העבודה במדות בלבד בלא מוחין בזה יוכל להיות גם הרגשת עצמותו כו'.¹⁵

העבודה הרגשית בלא מוחין איננה רק אשליה שצריך להגמל ממנה, אלא יש בה צד שלילי ממש. אם יתרגש אדם בלא התבוננות שכלית מקדימה, קרוב לוודאי שיתמלא מהרגשת עצמו, מתחושת ישות חזקה, שאיננה קרבת ה', אלא גאווה, שהיא עמידה מחוץ לדביקות בה'.

הקלאסית (מה שיכונה בקונטרס ההתפעלות "דרכי החסידות הישנים", ראה להלן) ובאיזה מובן יש בכל אופן דמיון בינם לבעלי ה"התפעלות".

בצטוט שהבאנו מספר 'בית רבי' מובא בסוגריים שגם הסטראלעשער חלק על רעיון חבד"י זה. מיהו ר' אהרון מסטראשעלא ומה היתה טענתו?

השקפתו של הרב אהרון מסטראשעלא

ר' אהרון מסטראשעלא (נולד בשנת תקכ"ו ונפטר בשנת תקפ"ט) היה תלמידו המובהק של אדמו"ר הזקן ונהג אחריו באדמו"רות. הוא שימש כאדמו"ר ממשיך של בעל התניא זמן קצר לפני שנתמנה אדמו"ר האמצעי. הוא סבר שדרכו היא ההמשך האותנטי של מפעל בעל התניא ושל תורת חב"ד. בדורו הצטרפה אליו קבוצה גדולה של חסידים, ביניהם תלמידי חכמים איכותיים, אך בדור שלאחריו חזרו רוב החסידים והצטרפו לזרם המרכזי של חב"ד בהנהגת אדמו"ר הצמח צדק. כך הכריעה חסידות חב"ד שהיא רואה את אדמו"ר האמצעי כחוליה המרכזית שבאה אחרי אדמו"ר הזקן וכך נתפש הדבר בדורות הבאים. לפיכך לא נתפרסמה כל כך שיטתו של אדמו"ר מיוחד זה, שיש בה עניין רב מצד עצמה וגם מצד החידוד שמחדדת היא את תורת חב"ד.

לפי המסופר, ר' אהרון עצמו היה עובד ה' בעל רגש רב, כל רואיו היו מתפעלים מגודל התפעלותו. אך מאחורי הנהגתו עמדה השקפת עולם שלמה שבאה לידי ביטוי בספרו 'שערי היחוד והאמונה'¹⁶ בהקדמה לחלק שערי העבודה עוסק הוא בעניין ההתפעלות הליבית וכה דבריו:

כי כל עיקר ההשכלה וההבנה הוא בשביל המדות להפכם ולבררם והתגלותם הוא דוקא על ידי הדעת שהוא ההרגשה, לבטל כל מדותיו אליו יתברך והמה רק כמו כלים להפך על ידיהם המדות, ומאחר שאינו ממשיך החכמה וההבנה בהרגשת החיות שמצד המדות הרי אינם בכלל חכמה והבנה כלל, כי עיקר החכמה הוא להרגיש הביטול, כי להשכיל בחינת עצמותו יתברך הרי הוא

16 הספר נדפס לראשונה בשקלוב תק"פ ולאחר מכן בתר"ב. נדפס מחדש רק בדורנו ירושלים תשכ"ו.

מרומם מעלות אין קץ מחכמה כי לית מחשבה תפישא ביה כלל, ועיקר החכמה הוא יחודו יתברך בעולמות ובטילותם אליו יתברך ועיקר הביטול הוא בבחינת מדות וכל ההתקשרות וההתדבקות הוא דייקא על ידי המדות¹⁷ ועיקר הברור הוא דייקא מצד המדות...

אבל החכמה ובינה בלי התפעלות ביטול המידות הרי אין לכנותם בשם שכל כלל רק הם דמיונות שוא, כי מאחר שאין שייך לומר חכמה בינה ודעת רק מצד התפעלות המדות, כי על פי ההשכלה בעומק הדעת אזי מוכרח לפעול במדותיו להתבטל ולהתדבק אליו יתברך, ומאחר שאין לו התפעלות מההשכלה הרי אינה נקראת השכלה.¹⁸

ר' אהרון טוען שיחוד ה' מתגלה כשהאדם מרגיש ביטול כלפיו יתברך, כלומר כאשר הוא חש את אי נפרדותו מה', ותחושה זו אפשר לחוש רק בלב - במדות, כי בשכל כל מה שיצייר אדם בלאו הכי לא יוכל להביאו להשגה חיובית באלוקות. רק בלב של אדם ישנה אפשרות של התקשרות והתאחדות חיובית. לכן אין שום משמעות להבנה שלא הגיעה עד רגש הלב.

בתוך דבריו אומר ר' אהרון "ועיקר הברור הוא דייקא מצד המדות". את כוונת דבריו אלו הוא עצמו מבאר על ידי משל בהמשך הדברים:

והנה כתיב הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי כי כמו הכסף מוצא הוא מן העפר ובכדי להוציא הכסף מן העפר מוכרחים ליקח העפר אשר הכסף בתוכו ולהתיכו בכור להסיר ולהבדיל העפרורית ממנו

17 כאן משמע שהרגש יש בכוחו לגעת במחוזות שאין השכל יכול להגיע אליהם. "לית מחשבה תפישא ביה כלל" אבל באובנתא דליבא אומנם יכולים להשיג ההתפעלות לפי זה אינה רק השלמת עבודת השכל אלא ליבה של העבודה. דיון זה מזכיר את הויכוח בין חכמי הראשונים. בעוד שחכמי השכל כרמב"ם טענו שאין שום תואר חיובי ביחס לה', הרי שחכמי הרגש ככוזרי, בעל 'אור השם' והמקובלים, טענו שאומנם יש תארים חיוביים. ראה מורה נבוכים ח"א פנ"ב-ס, ולעומתו אור השם לר' חסדאי קרשקש מאמר א כלל ג פרק ג ופרק ה.

18 הקדמה לשערי עבודה

בכדי להוציא הכסף מתוכו אשר מקודם היה הכסף מעורב בהעפר אשר לא ניכר ונגלה הכסף אבל על ידי ההיתוך בכור נבדל העפר ונשאר הכסף. וכשרוצים לברר את הכסף לכסף נקי מתיכים אותו עוד בכור להסיר הסיגים המעורבים בו ולהבדילם ממנו וככה עושים כמה פעמים. והנה בתחילה מוכרחים להוציא דייקא העפר אשר בו מעורב הכסף ואי אפשר להוציא הכסף בלבדו, כי אם לא יוציאו העפר עם הכסף הרי לא יוציאו הכסף לעולם וישאר בעפר ואחר שהוציאו אותו עם העפר אז מבדילים ומבררים הכסף מן העפר על ידי היתוך הכור.¹⁹

הכסף נמשל לרגש הטהור שבא מהנפש האלוקית, לעומת העפר, הלא הוא הרגש הנמוך שבא מהנפש הבהמית. מי שלא ירצה לקחת את העפר שמעורב בכסף לא יגיע אל הכסף בשום אופן – ובנמשל, מי שלא ירצה לחשוף רגשות נמוכים לא יגיע בשום אופן אל הרגשות הנעלים.

הדרך הראויה לצורך הכסף היא להוציא הכסף עם העפר ואפילו באופן שהעפר מסתיר את הכסף, להכניסו לכור ולצרפו צרוף אחר צרוף. כך הדרך הראויה לעובד ה' היא לעורר את לבו גם אם מעורבים בו רגשות שפלים עם רגשות נאצלים, ואפילו באופן שהרגשות השפלים מסתירים את הרגשות הנעלים. עליו לצרף את הרגש בכור השכל והמחשבה ולהפריד = לברר בין הרגשת הישות להרגשת הדביקות.

נעתיק הנמשל בלשונו של ר' אהרון:

כן הוא ממש בעבודה כי הנפש האלוקית באה מלובשת בנפש הבהמיית ומתערבת בו עד שלא נגלית רק הנפש הבהמית, רק שבתוכה מוסתר כח הנפש האלוקית כי כבר בארנו לעיל שהנפש האלוקית אין לה גילוי כלל כי אם על ידי מדות נפש הבהמיית, דהיינו המדות כמו האהבה בלב גשמי מצד הדם שבתוכו אשר התהוות הדם הוא על ידי אכילה ושתיה הוא חיות הגוף הגשמי רק שבתוך האהבה הזו מוסתר כח האלוקי... אשר על כן בעת העבודה העיקר הוא לגלות כח האלוקי לבררו דהיינו שיהיה הבטול אליו

יתברך מצד האלוקית ולהיות כל מדותיו להוי"ה לדבקה בו, וראשית ההתעוררות הוא על ידי התלבשות המדות המלובשים בנפש הבהמיות כי כח האלוקי אינו בבחינת התגלות כלל, ולכן ראשית הדעת והבינה והמדות הם רק מצד נפש הבהמיית ומצד הנפש הבהמיית היא האהבה וכל המדות ובהם מעורב מדת הנפש האלוקית דהיינו שיש באהבה זו לדבקה בו וגם יש באהבה זו הרגשת עצמו ואחר שמעורר האהבה אז על ידי הדעת הוא מבדיל דהיינו להסיר מאתו הרגשת עצמו, ולהרגיש האהבה לדבקה בו יתברך, וכל שמתחזק אצלו האהבה מבדילו יותר, עד שתישאר האהבה נקיה בלי תערובת. לכן ראשית ההתפעלות, הוא דייקא מצד היש²⁰, והבירור הוא אחר זה, שכל מה שיעמיק דעתו ביותר ביחודו יתברך, יסורו מאתו התערובות שבו, אבל כשלא יעורר האהבה מצד היש, הרי לא תתגלה לעולם האהבה מצד הנפש האלוקית, ותישאר האהבה בהסתרת והלבשת הנפש הבהמית באופן שלא תתגלה האהבה לעולם, וכמשל מעפר הכסף הנזכר לעיל, כי אם לא יוציא העפר שהכסף מעורב בתוכו משאר העפר לא יתגלה הכסף, כן אם לא יתעורר באהבתו בהרגשתו מצד היש שהיא הבהמית, אזי תישאר הנפש האלוקית מוסתרת ומלובשת בהמדות, ולא יהיה גלוי לעולם בביטול האלקי, רק שיהיו כל מדותיו רק מצד הבהמיות ויש²¹.

אחרי ההתגברות על השפה השונה נדמה שדבריו ברורים כמו שהסברנו בנמשל לעיל. מודגש בדבריו שההרגשה הראשונה שתופיע כשיעורר האדם את לבו, תהיה תמיד התרגשות נמוכה שבאה מצד הנפש הבהמית. אבל דרכה, ורק דרכה, יש אפשרות לפגוש את הרגש העליון שבא מהנפש האלוקית.

הערה נוספת מופיעה בסוף דבריו: "אם לא יתעורר באהבתו בהרגשתו מצד היש שהיא הבהמית... רק שיהיו כל מדותיו רק מצד הבהמיות ויש".

20 כוונתו כאן בביטוי "יש" להרגשת הישות שבאה בהכרח בתחילה.

21 הקדמה לשערי עבודה

כאן הוא טוען שאם לא יעורר האדם את לבו לא רק יפסיד מעלה, אלא יהיה אצלו חסרון גדול, כי הוא מפקיר על ידי כך את כל עולמו הרגשי לרשות הצד היצרי והבהמי שלו, ואזרבא, דוקא מצב זה יחזק את תחושת הגאווה = הישות הנמוכה. אם טען בעל הספר 'בית רבי' שהתעוררות הלב אצל שאינם צדיקים יכולה להביא לגאווה, טוען ר' אהרון הלוי שדוקא מניעת ההתעוררות יכולה להביא לגאווה שלעולם לא תסופל. רק גילוי הרגש וההבחנה בין צדדיו השליליים לחיוביים תתקן את הגאווה ותביא לדביקות הרצויה.

מתוך כך מבקר ר' אהרון בפירוש את הזרם השני בחסידות חב"ד:

...ובזה תבין גודל טעותם וחסרון דעתם של המרחקים התפעלות הלב בהרגשה, כי אומרים, מאחר שהלב מרגיש בעבודה, הרי יש בה הרגשת היש, אשר אדרבה נהפך הוא, שכשאיך הלב מתפעל כלל, הרי ישארו מדות הנפש הבהמיית בתוקפם בהרגשת היש מצד הרע, והנפש האלוקית לא תתגלה לעולם כמשל מהעפר הנזכר לעיל, אבל בהתפעלות הלב באהבת הוי"ה, הגם שמרגיש היש גם כן באהבה זו, הדעת הוא המבדיל, שיהיה בהרגשה מצד הביטול להתכלל ביחודו, ויסיר ההרגשה שמצד עצמו. וטעותם בא, לפי ששמעו שלא יהיה בהתפעלות המדות תערובת ההרגשה מצד עצמו, רק שתהיה הרגשה מצד האלקית, ועל ידי הדעת המבדיל, דהיינו שכוונתו הקדושה היה שתהיה העבודה על דרך זה, דהיינו שיהיה עיקר ההתבוננות בעבודה בכדי להתפעל בלב דייקא באהבה ויראה, ואחר שנתפעל תהיה העבודה להסיר הרגשת היש מצד עצמו, להחשיב עצמו ליש מצד האהבה או שארי הרגשות באיזה פניה, רק להרגיש הביטול מצד האמת. וזו היא המלחמה העקרית בעבודה ועל זה אמרו שעת צלותא שעת קרבא...²²

תחילת דבריו היא המשך של הדברים שנתבארו לעיל. בהמשכם מסביר הוא סיבת טעותם. "וטעותם בא, לפי ששמעו שלא יהיה בהתפעלות המדות תערובת ההרגשה מצד עצמו, רק שתהיה הרגשה מצד האלקית,

ועל ידי הדעת המבדיל". כלומר, הם שמעו מאדמו"ר הזקן שהשאיפה היא שלא תהיה תערובת של רגש ישות בתוך ההתפעלות ושזה נעשה על ידי הבירור השכלי = הדעת המבדיל. ומזה הסיקו ככל הנראה שאין מקום להתרגשות עד שלא יקדם לה הבירור, המבטיח שלא תהיה באותה התלהבות שום פסולת. כלומר, עבודת הבירור קודמת להתפעלות והיא תנאי לה.

לעומתם טוען ר' אהרון ש"כוונתו הקדושה היה", דהיינו כוונתו של אדמו"ר הזקן היתה שיהיה מאמץ של התבוננות שמטרתו לעורר דווקא את הרגש: "ואחר שנתפעל תהיה העבודה להסיר הרגשת היש מצד עצמו, להחשיב עצמו ליש מצד האהבה או שארי הרגשות באיזה פניה, רק להרגיש הביטול מצד האמת". כלומר, אחר הופעת ההתפעלות תבוא עבודת הבירור להיבדל מרגש הישות שיכול לבוא כשאדם אוהב (כי כשאדם אוהב הוא מרגיש שהוא אוהב והוא מתמלא בזה בתחושת אגו), וכן להסיר פניות אחרות ונטיות אחרות, ולהשאיר אצלו רק את רגש הביטול והדבקות האמיתי. אם כן ההתפעלות קודמת לעבודת הבירור והיא תנאי לה.

חסידי חב"ד מספרים סיפור נורא על מפגש בין ר' יצחק אייזיק מהומיל לבין ר' אהרון מסטראשעלא. ר' יצחק אייזיק מהומיל היה אחד מגדולי חסידי חב"ד בתקופת אדמו"ר הזקן ואדמו"ר האמצעי, גאון בתורה ועמקן גדול בחסידות. לפי המסופר הלך ר' יצחק אייזיק מהומיל אחר פטירת אדמו"ר הזקן לתהות על קנקנו של ר' אהרון, לראות האמנם ראוי הוא להנהגה. כאשר בא אליו ראה אותו מתוועד עם החסידים. בתוך ההתוועדות פתח ר' אהרון בדברי תורה נשגבים והחל להתלהב, ובתוך ההתלהבות התחיל לרקוד על השולחן, והרגיש ר' יצחק אייזיק שרוח הקודש שורה עליו בשעת הריקוד. אך לאחר זמן הרגיש ר' יצחק אייזיק מהומיל שרוח הקודש כבר הסתלקה והריקוד ממשיך. קרא ר' יצחק

אייזיק לר' אהרון: "ר' אהרל"ה, אתה יכול כבר לרדת מהשולחן", וחזר וקיבל עליו את מרותו של אדמו"ר האמצעי.²³

הסיפור הזה מזעזע. נדמה שר' יצחק אייזיק מהומיל הציג את ר' אהרון ככלי ריק. אך לנו נראה שכל צד יוכל להביא מסיפור זה ראיה לשיטתו. חסידי חב"ד יטענו שסיפור זה הוא הוכחה ניצחת לסכנה שבהתלהבות יתירה. הנה, אפילו אצל אדם גדול כר' אהרון, יש תופעה של ריקוד שהוא חיצוני, ללא רוח פנימית. אם כך אצל ר' אהרון, על אחת כמה וכמה אצל קטנים ממנו.

אך ר' אהרון לדעתנו, לא יבהל מטענה זו ואף לא מהערתו החריפה של ר' יצחק אייזיק, כי יאמר "הרי ידענו מראש שבעבודת הרגש יש בהכרח תערובת של פנימות וחיצוניות, וללא החיצוניות לא יוכל אדם להגיע לפנימיות. רק אם ירשה האדם לעצמו לרקוד ריקוד שיש בו רגעים 'חיצוניים' יוכל לזכות גם לרוח הקודש בתוך הריקוד".

עמדתו של אדמו"ר האמצעי

פרק זה ברצוני לפתוח בהערה אישית. את 'קונטרס ההתפעלות' פגשתי לראשונה בשנת תשנ"א בחורף של מלחמת המפרץ הראשונה ולמדתי אז בעניין רב. לאחר כתיבת רוב הפרקים הקודמים עיינתי בו שוב, והנה, לאור הדיון המקדים קבלו דבריו משמעות חדשה. והדברים יבואו לידי ביטוי להלן.

אדמו"ר האמצעי מילא מקום אביו ונהג נשיאותו משנת תקע"ד, שנת פטירת אדמו"ר הזקן. היה חברותא של ר' אהרון ואף היו אוהבים גדולים, אך בסוף ימי אדמו"ר הזקן נעשו לבעלי פלוגתא. לאחר פטירתו הקימו

²³ סיפור זה שמעתי מצביקי הירש. על סיפור זה העירני הרב יהושע שפירא, כי ר' אהרון התחיל לשמש כאדמו"ר עוד לפני שאדמו"ר האמצעי נתמנה לתפקיד, ולמעשה היה זמן שחשבוהו רבים ל"ממשיך". רק כשהחל אדמו"ר האמצעי להנהיג חזרו רבים מהחסידיים אליו, כאשר סיפור זה גרם לרבים לעזוב את ר' אהרון.

שתי חצרות נפרדות, כשכל אחד מהם מחזיק באידיאולוגיה שונה. יש לציין שרוב חסידי אביו נשארו איתו.

אדמו"ר האמצעי חבר את 'קונטרס ההתפעלות' בשנת תקע"ד, מיד לאחר פטירת אביו. במכתב שמובא בפתח הקונטרס מלין אדמו"ר האמצעי על דעה שנשתרשה בקרב חסידי חב"ד, והיא שכל התפעלות מורגשת פסולה ויש לאוסרה בתכלית האסור. אדמו"ר מבקר בחריפות סברא זו ושוען שאומנם היתה הסתייגות מהתפעלות חיצונית, אך לא כל התפעלות מורגשת היא התפעלות חיצונית, ואדרבא התפעלות מורגשת בלב שבאה ממקור פנימי היא כל מטרת תורת החסידות ותורת חב"ד.

בקונטרס ההתפעלות הוא מאריך להבחין בין התפעלות חיצונית שאינה מזוככת, השייכת לחסידות הישנה ואשר עליה באה ביקורתו של אביו אדמו"ר הזקן, לבין התפעלות רצויה שאליה כיון וחינך אביו. הנה דבריו:

וגם אותם שיודעים איך לעסוק בהם טועין ומטעין את עצמן בכמה מיני טעות ושטותין עד אשר יצאו מדרך האמת לגמרי. כמו נידון המבוכה שמתפשטות בכל אנשי שלומינו בענין ההתבוננות אם יעמיק דעתו ויצליח במוחו יאסר איסור גמור על נפשו לבחינת ההתפעלות בלב לגמרי. וכמו חתיכא דאיסורא ממש. מצד כמה טעמים כללים שנדמה לו על פי השמועה שההתפעלות תפסיד ההשכלה וגם יאסר איסור גם ההתפעלות לגמרי במוח עד שיחשוב כל מיני מחשבות חוץ הוא נרדם או ישן כידוע נאמנה וכל אשר מודה על האמת...²⁴

טוען אדמו"ר האמצעי שגם אותם שיודעים לעסוק בדברי חסידות, מטעים את עצמם בחושבם שכל התפעלות אסורה, ועל ידי כך נשארים בתרדמה ללא חיות בעבודת ה' שלהם.

וממשיך אדמו"ר האמצעי להוכיח שאדרבא, עיקרה של דרך חסידות חב"ד היא להגיע להתפעלות:

²⁴ 'קונטרס ההתפעלות' בתוך 'מאמרי האדמו"ר האמצעי קונטרסים' הוצאת קה"ת ברוקלין תשנ"א, עמ' מב

ולזאת הנה לשלום מר לי מר שראיתי בעיני ושמעתי באוזני טעות ושטות כזה אשר הוא מן ההיפוך להיפוך שהרי עיקרי ויסודי כל דברי חסידות היקרים מפז וכו' שיהיו נקבעים בנפש במוח ולב הן בהתפעלות המוח הנקרא האזנה טובה (הנקרא בל"א ער דער הערט זייער טיף וכו') והן בהתפעלות הלב אחר כך כמו שכתוב והשבות אל לבבך וזהו אלוקי בקרבי ממש בכל חד לפום שיעורא דיליה. כידוע לכל מי שמתחיל בדברי חסידות ולזה מה מאוד מר לי מר כאשר אני רואה במתהלכים בתפילה מפיינה לפיינה בטרדת המחשבה פנויה ויבשה מכל בחינת התפעלות שלדעתי ברור שלא נגה אליהם אור ה' מעולם. ולא נקרא גם מחשבה טובה שמצרפה למעשה שזה מה שנתאמת מאוד במוח שיש בזה התפעלות ביטול עצמותו הנקרא הודאה על כל פנים אבל לא בעלמא רק בהשגת הענין בלבד וזה לא נמצא רק ביחידים מועטים שנפשם קשורה באמת בדברי אלוקים חיים, חיים הם לנפשם והם יודעים שאין ההתפעלות במוח איסור אדרבא זה עיקר אמיתת ויסוד וכו'.²⁵

אדמו"ר האמצעי מזכיר בדבריו במפורש את שתי המדרגות אליהן התייחס אדמו"ר הזקן. האחת היא התפעלות המוח הנקראת בלשוננו 'האזנה טובה', זוהי המדרגה שהזכרנו לעיל כמדרגה שיכול להגיע אליה כל אדם, דהיינו שיהיו אצלו אהבה ויראה בהתגלות מוחו ובתעלומות לבו באופן שמשפיע על מעשיו. והמדרגה השנייה - התפעלות הלב, שיהיו אהבה ויראה אצלו בהתגלות לבו. זו המדרגה שהבאנו לעיל בשם התניא כמדרגה השייכת לצדיקים ואין כל אדם יכול להגיע אליה.

יש לציין שאדמו"ר האמצעי מתבטא כאן כך: "והן בהתפעלות הלב אחר כך כמו שכתוב והשבות אל לבבך". עולה מדבריו שהביטוי "והשבות אל לבבך" הינו הוראה מעשית שאדם צריך לשאוף לקיימה. הרי זה ממש בניגוד לדברים שהובאו לעיל מהספר 'בית רבי' בשם 'רבינו'. שם נאמר שרק המשיח ישיב את הדברים אל הלב ואילו אנו צריכים לעסוק רק

בידיעה - "וידעת היום". האם יש ללמוד מכאן שאדמו"ר האמצעי יותר קרוב לשיטת חסידי פולין?

בשלב זה נסתפק בהבהרה שאדמו"ר האמצעי גם הוא איננו תובע מכל אדם להגיע למדרגה זו, אלא דורש הוא לפחות שלא תהיה ממנה הסתייגות. בדבריו מתוארת תופעה שאנשים נבהלו מהתעוררות שהיתה בליבם גם כאשר זו קרתה ממילא²⁶ כאילו זה דבר איסור ממש. על זה מעיר הוא שוודאי אין לדחות השגה זו כשבאה מעצמה. כאשר היא לא באה מעצמה יתכן שיסכים ר' דובער שאין אדם צריך לחבוע מעצמו אלא את המדרגה הבסיסית יותר הנקראת 'מחשבה טובה'. הבהרה זו נרמזת בפסקה שהבאנו. בסופה הוא אומר "ומה מאד מר לי מר כאשר אני רואה במתהלכים בתפילה מפינה לפינה בטרדת המחשבה פנויה ויבשה מכל בחי' התפעלות שלדעתי ברור שלא נגה אליהם אור ד' מעולם. ולא נקרא גם מחשבה טובה שמצרפה למעשה". כאן רואים שהביקורת היא על אותם שמתפללים ביובש ואין להם אפילו את המדרגה של התפעלות במוח. כאילו אומר, "אפילו את הדרגה הבסיסית הנדרשת מכל אדם אין לכם, ואם כן קרובה להיות עבודתכם ללא דחילו ורחימו, ואינה עולה לרצון חלילה". בהמשך דבריו אומר הוא:

חי ה' וחי נפשי... הנראה או נשמע להם מפי עצמי דבר הרע הזה המקלקל ומפסיד את הכל אדרבא כל מגמת לבבי היה שיהיו נקבעים דברי אלוקים חיים בהתפעלות הלב דווקא שזהו עיקר בחינת גילוי אלוקות בכנסת ישראל. וזהו יסוד ושורש המביא תכלית השלמות שיהיה בימות המשיח במהרה בימינו כידוע ליודעי נאמנה כי רחמנא ליבא דווקא בעי. וכל הלבבות דורש ה' וכו' וכמו שכתוב בכל ליבי דרשתיך וכו' כלה שארי ולבבי וכו' רק סיבות הטעות הזה בא לחסרי הדעת והשוטים בדברי חסידות ומפני מיעוט הידיעה אשר מפי השמועה חד מחברי נודע להם

26 המושג "ממילא" משמעותי לדבריו בקונטרס. אחת הבחינות החשובות להתפעלות אמיתית היא הופעתה מעצמה ללא תכנון. האדם לא ביקש את החויה אלא עסק בדברי תורה אמיתיים וההתרגשות באה ממילא.

הכלל שהתפעלות גשמית המורגשת בלב ומדרכי חסידות הישנים אשר אסרוהו לגמרי פיגול הוא לא ירצה וכו'.²⁷

בסוף הפסקה מוזכרים 'דרכי החסידות הישנים'. כוונתו כאן לדרך החסידות הפשטנית שקדמה לחב"ד, דרך שנמשכה אחר כך במה שכוונה 'חסידות פולין'. רואים מכאן שהיה מונח אצל חסידי חב"ד שדרכם שונה מדרך החסידות הישנה ומה'פויילישער'יס', ושונה זה מתבטא בעיקר בהבדל ביחס להתפעלות, שבעוד שבדרך האחרת עודדו כל צורה של התפעלות והתעוררות, הרי שבחב"ד ישנה הסתייגות מהתפעלות חיצונית. כתוצאה מכך שללו התפעלות מורגשת לגמרי. כנגד זה יוצא אדמו"ר האמצעי.

בהמשך דבריו מחלק את סוגי ההתפעלות לחמישה. הראשון הוא זה שנשלל על ידי חב"ד. השני הוא חיובי ומהווה שלב חשוב לקראת הדרגה הרצויה. השלישי הוא ההתפעלות המבוקשת שכל אדם יכול וצריך להגיע אליה. הרביעי יכול כל אדם להגיע אליו לעיתים, והצדיקים בכל עת. והחמישי הוא דרגה של צדיקים גדולים אשר בתוכו מוזכרת מדרגה עוד יותר גבוהה.²⁸

ואלה הם החמישה:

א. אדם שמעוניין בהתלהבות כשלעצמה, כלומר הוא מבקש חויה שגורמת לו הנאה. ממילא לא יקדים בהכרח את ההתבוננות וישתמש רבות בכלים חיצוניים כתנועות וקולות כדי לעורר עצמו. זוהי הדרך ששללה חב"ד, אף על פי שיש בה יתרון-מה, כי אדם זה מחפש את החויה דוקא בתוך העולם הדתי התורני ולא מחוצה לו.

ב. אדם שלומד הרבה ורוצה להרגיש, אך אינו מרגיש כלום, ומצטער על כך כי רוצה שההתבוננות תעורר אותו לתפילה חמה וכיוצא בזה. לפי הדברים דלעיל יתכן שאחת הסיבות שאינו מרגיש היא שהוא חשדן מדי כלפי הרגשות שמא חיצוניות המה. מצב זה הוא שער חשוב לעבודת ה'. יש כאן אדם שמעוניין בהתפעלות לעשותה כראוי רק שאינו מצליח.

27 'קונטרס ההתפעלות' עמ' מד

28 חמש המדרגות מתוארות שם בעמ' עז-פט.

ג. אדם שמתבונן והדבר מזיז אותו וגורם לו לעשות כתורה וכמצוה. אמנם אין הוא מרגיש אהבה ויראה בהתגלות לבו אבל מופיעות הן בתעלומות לבו ובהתגלות מוחו. והרי זה כמו אדם שעסוק במשא ומתן שחשוב לו מאוד, שאמנם אין הוא מתרגש מזה בכל רגע, אבל מחשבתו טרודה בזה הרבה ויעשה כל מה שנצרך להצלחת העניין. אם האדם בדרגה הקודמת מגיע רק לאנחה על זה שאינו נוהג כראוי, הרי שבדרגה זו ההתבוננות מספיקה ליצור מוטיבציה על מנת שאומנם ינהג כראוי. דרגה זו נקראת 'דחילו ורחימו שכליים' ועליה נאמר "מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה".²⁹

ד. אדם שמתבונן בדבר עד כדי שמתעורר לבו בהתגלות. יש רצף בין המובן לו למורגש לו והוא זוכה לחיות ועירנות בכל תפילה ועבודה שעובד, וגם כשנחלשת התפעלותו יש בכח התבוננותו לעוררה מחדש. זוהי הדרגה שצדיקים זוכים לה תדיר ובני אדם רגילים רק לפעמים והיא בעצם ההגשמה המקסימלית של השאיפה החב"דית בעניין זה.³⁰

ה. אדם שמתבונן וכולו שקוע בהתבוננות ואינו יכול להסיח דעתו ממנה, והרגש שנוצר לא מקצר את ההתבוננות ולא מחליש אלא אדרבא, דוחף את האדם להתבונן עוד ועוד. יתכן שהרגש לא יהיה מוחצן ולא יראה כל כך, אך אין זה בגלל שחלש הוא (כדרגה ב' או ג'), אלא בגלל שקרוב הוא להתבוננות ובלוע בה. והרי זה כמו אדם שטרוד במסחר חדש שיכול להשיג ממנו רווח גדול שכל מחשבתו תהיה בעניין, וסערת הנפש שלו ממנו תהיה בלועה בפעילות המחשבתית או המעשית שפועל להצלחת העניין.

29 זוהי הדרגה שהזכרנו לעיל בשם התיאור כדרגה שגם הבינוני יכול להגיע אליה. עיין לעיל במובאה מהתיאור פי"ז.

30 כאשר מתבוננים בדבריו של אדמו"ר האמצעי ב'קונטרס ההתפעלות', רואים שאת כל הדרגות המפורטות כאן חוץ מהראשונה הוא משייך ל'עובדי ה' בגופם' וטוען שגם לפני הופעת חב"ד חינוכו למדרגות אלו, ואילו חידושו של אדמו"ר הזקן היה שאפשר לשאוף לדרגה של 'עובדי ה' בנשמתם', וזה לכאורה שלא כדברינו. אך נראה שכוונתו היא שהבעל שם טוב והמגיד לימדו שהאנשים יכולים להגיע לכל דרגות עובדי ה' בגופם, אך למעשה אצל חלק ניכר מחסידות פולין עניין ההתבוננות לא תפש מקום כלל, וזיכוך הרגשות היה כלול אצלם בעבודת תיקון המידות הכללית - התרחקות מגאווה, מפניית ומלימוד תורה שלא לשמה. אדמו"ר הזקן חידש קומה נוספת עקרונית של שאיפה לדרגת עובדי ה' בנשמתם, שאיפה שדחתה ממילא את הסכנה של הנפילה הפולנית! ההבדל בין עובדי ה' בגופם לעובדי ה' בנשמתם הוא עד כמה הגוף והרגשות הקרובים אליו תופשים גם הם מקום בתהליך ההתעלות, בין בחויית התענוג ובין בחויית הזיכוך, ועד כמה הם ממילאיים, בטלים וטפלים לגמרי להתרחשות הנשמתית.

לסיכום נאמר שקיימות ארבע שיטות בעניין. בתוך דברינו תחודד המחלוקת שבין אדמו"ר האמצעי לר' אהרון.

שטה אחת זוהי החסידות הקלאסית - חסידות פולין, שעודדה התלהבות והתפעלות וראתה את עיקר חידושה של החסידות בשיתופו של הלב בעבודת ה'. אין אצלה צורך לבקר את ההתפעלות, כל התרגשות שקשורה לקדושה תבורך. ברור להם ככל הנראה שהרווח גדול בהרבה מההפסד.

שיטה שניה, שיטתו של אדמו"ר ר' אהרון מסטראשעלא, היא שיש להגיע להתפעלות על ידי התבוננות, אך אין לדקדק אם ההתפעלות פנימית או חיצונית. קודם יש להתפעל ולהתלהב ורק אחרי זה לברר המימד הפנימי מהחיצוני, כי בלא התלהבות מקדימה לא יהיה מה לברר, ובלא ברור לא יובדל התבן הרגשי מן הבר המעורב בו. בנקודת הבירור שונה ר' אהרון מחסידי פולין.

שיטה שלישית של האדמו"ר האמצעי. ההתפעלות היא חשובה וכל אדם נדרש להגיע אליה, אבל עליו להבדל מהתלהבות שתחושת החויה העצמית תופשת בה מקום מרכזי, ולעורר בעצמו רק התלהבות כזו שבאה ממילא כתוצאה מהתבוננות ומהתקשרות בתוכן החסידי. החויה אינה המטרה, אך היא סימן מובהק לדביקות אמיתית. בזה נבדל אדמו"ר האמצעי מר' אהרון. בעוד ר' אהרון מרשה לכל התלהבות להופיע ומשאיר את חובת הבירור לאחריה, מתנה אדמו"ר האמצעי את הופעתה בהיותה פנימית ולא חיצונית.

שיטה רביעית היא זו המובאת בשם רבינו בספר 'בית רבי', שלאדם רגיל אין כלל יומרה להגיע להתפעלות ודי לו בלימוד והתבוננות שיעוררו אותו לעשות. אם תבוא התפעלות ממילא מה טוב, אבל אין זה עיקר כל כך.

הערה לסיום

כשמתבוננים בספר התניא רואים שדבריו קרובים מאוד לתפישה השלישית או הרביעית. איך הדברים מתיישבים עם העובדה שר' אהרון שימש את רבו כשלושים שנה והגיע למסקנות לגמרי אחרות? נראה שספר התניא עסק בדרגה המינימלית שניתן לתבוע אותה מכל אדם. ספר התניא טוען, 'אמנם אינני מדבר על מדרגות גבוהות, אך מה שאני מדבר עליו מצוי כולו בתחומה של הבחירה', ומתברר שזה לא מעט. אך כמובן שאצל כל אדם יש חריגה מסוימת מהרובד הזה, אם בגלל שורש נשמתו ואם בגלל סיעתא דשמיא. לכן בדרשותיו של אדמו"ר הזקן הכתובות בספרים 'לקוטי תורה' ו'תורה אור' ישנה התייחסות לקשת רחבה הרבה יותר של אפשרויות לעבודה רגשית, מדרגות שרוב האנשים יכולים לטעום לפחות בחלק מזמנם.

אם כן, אדמו"ר הזקן הפגיש את חסידיו במשך חייו עם מדרגות גבוהות מאוד. בודאי שלא פעם העלה אותם לשמי שמים, והחוויות שטעמו אצלו היו בעוצמה שלא פחתה ממה שהתרחש אצל חסידי פולין. בכל אופן בספרו העיקרי, בו משוקעת תמצית משנתו החינוכית - התניא, הוא חותר לדבר דווקא על המדרגה שכל אדם יכול להגיע אליה בכל עת. רק על מדרגה כזו יכולה היתה התורה לומר "כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו".

אחרית דבר

בשיחתי עם הרב יהושע שפירא בנושא הבעתי את השערתו ששיבת רמת גן הולכת על פי דרכו של ר' אהרון מסטראשעלא, ושהיא החייתה מחדש את דמותו של אדמו"ר מופלא זה. אמר לי הרב יהושע: "בודאי שכך הוא". והוסיף וסיפר שהרב יצחק גינזבורג הוא שפרסם מחדש את ר' אהרון, אך הכריע שיש ללכת כשיטת אדמו"ר האמצעי. לעומתו הרב יהושע הכריע שיש ללכת על פי שיטתו של ר' אהרון מסטראשעלא.